

Türkiye’de Köylülüğün Çözülme Süreci

Alper ÖZKAN*

ODTÜ, Şehir ve Bölge
Planlama Bölümü
Doktora Öğrencisi

Köylülüğün çözülmesi¹ oldukça karmaşık bir süreci ifade etmektedir. Evrimsel olarak bu süreç evvela öncelikle Sanayi Devrimini ve mekanizasyon sürecini ilk olarak yaşamış olan İngiltere’de başlamış, ardından Avrupa ülkeleri geneline yayılmıştır. Daha sonra Japonya gibi geç sanayileşmiş ülkelerde yaşanan bu süreç son olarak gelişmesini tamamlamamış ülkelerde devam etmiş veya etmektedir.

Türkiye İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra kırsal alanlarında yapısal bir dönüşüm süreciyle karşılaşmıştır. Bu dönüşüm sürecinin en önemli boyutlarından biri köylülüğün çözülmesi olmuştur. Günümüzde kırsal alandaki çözülme ve buna bağımlı olan kentleşme hareketi son aşamasına gelmiştir. Bu yazı köylülüğün çözülme sürecinin Türkiye’nin kırsal yapısına olan etki ve sonuçlarını incelemeyi hedeflemektedir. Köylülüğün çözülme sürecinin kırsal alanlarda önemli sorunlar yarattığı ortadadır ve süreci incelemeden bu sorunların ele alınması pek mümkün görülmemektedir.

Bu yazı köylülüğün çözülmesi diye adlandırdığımız ve 1946’lı yıllar sonrasında başlayan sürecin bugün yarattığı sorunların ortaya konulmasına yönelik bir yazı değildir. Bu ayrı bir makalenin konusu olarak ele alınabilir. Burada süreç evrimsel olarak ve farklı politik tercihlerin etkilerine göndermelerle tartışılacaktır.

Kırsal çözülme sadece kırsal alandan kente

göç süreci olarak açıklanamaz. Aslında köylülüğün çözülmesi, sosyal bir sınıf olarak köylü olmanın gerektirdiği alışkanlıklardan, yaşama biçimlerinden vazgeçmeyi, üretim tarzlarının dönüşümünü ifade etmektedir. Tarım sektöründekilerin yaşamlarını kentte yoğunlaşmış üretim tarzlarıyla sürdürmeleri, (Araghi, 1995), üretim tarzı ve ilişkilerinin değişimi (Franklin, 1969), yansıttığı sosyal ve kültürel değerlerin değişimi (Shanin, 1985) anlamına da gelmektedir. Günü yaşayan ve yerel için üreten bir anlayıştan ulusal ve küresel pazar için üreten uzun erimli yaşayan bir anlayışa geçişi de ifade etmektedir.

19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren yaşanan sosyal dönüşüm süreçlerinden en dramatik olanlarından birisi de köylülüğün çözülmesi sürecidir. 20. Yüzyılın ortalarına gelindiğinde Avrupa köylülük özelliği gösteren tek ülke Türkiye’dir. (Hobsbawn, 1996). Ancak İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye’de hızlı bir kentleşme ve dönüşüm süreci başlamıştır. Bu yazıda kullanılan köylülüğün çözülmesi süreci ifadesi sadece kırsal alanlardan kentsel alanlara fiziksel göçü betimlemektedir. Köylülüğün çözülme süreci aynı zamanda toplumsal alışkanlıkların değişimini, yaşama biçimlerinin dönüşümünü de barındırmaktadır. Bu bağlamda 1980’li yıllara kadar daha çok kırsal özellikleri barındıran Türkiye’de ancak bu yıllardan sonra kırsal olan çözülme süreci göç ifadesiyle tanımlamak daha doğru olacaktır.

*Alper Özkan halen ODTÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümünde doktora öğrencisidir. Bu makaleyi 2000 yılında ODTÜ Bölge Planlama bölümünde yazdığı yüksek lisans tezinin bir bölümüne referansla hazırlamıştır.

¹ Depeasantization kelimesinin karşılığı olarak Köylülüğün Çözülmesi ifadesi kullanılmıştır.

Bu dönemin ekonomik tercihleri aslında tarım sektörünün gelişimine yönelik önlemleri barındırmaktaydı.

Bu yazıda Türkiye'de 1946'lı yıllardan sonra yaşanan kırsal dönüşüm süreci farklı sosyo-ekonomik politikaların ve gelişmelerin ışığı altında 3 dönemde irdelenecektir. Yazıda anlatılm her bir dönem için öncelikle bu dönüşümün makro düzeyde genel özellikleri ve mikro düzeyde yani tarım işletmeleri ölçeğinde nasıl olduğunu açıklayıcı tarzda yapılacaktır.

KIRSAL ÇÖZÜLMENİN BAŞLAMASI

Türkiye'de 1946-1963 Döneminde Kırsal Yapının Dönüşümü

1946 yılı Türkiye için sosyo-ekonomik politika açısından bir dönüm noktası olarak tanımlanabilir. Tek partili siyasi dönemden çok partili döneme geçiş bu yılda olmuştur. Bu gelişmenin Türkiye açısından önemli sonucu ithal ikame politikalarından dışa açılım politikalarına ve serbest ticaret politikalarına geçişi beraberinde getirmesidir. Bu, aslında dış ticaretin gelişimine yönelik olarak alınmış önemli bir karardır ve Türkiye'nin sosyal, politik ve ekonomik hayatını

önemli derecede etkilemiştir. Çok partili döneme geçiş, ekonominin dış sermaye ve yardımlara açılımı ve dolayısıyla yeni tüketim tarzlarına ve özel sermaye birikimine olanak veren bir gelişime olarak tanımlanmaktadır. (Kepenek, 1996).

Bu dönemin ekonomik tercihleri aslında tarım sektörünün gelişimine yönelik önlemleri barındırmaktaydı. Keyder (1988) dönemin tarımsal gelişmeye yönelik özelliklerini, gelişen iç ve dış ticaret ve artan tarım kredileri ve artan ekilebilir arazi miktarı olarak tanımlamaktadır. Keyder'e göre dönemin üzerinde durulması gereken diğer önemli özelliği ise ulusal ekonomik bütünleşmedir ve bu bütünleşmenin iki farklı boyutu vardır. Birincisi köylülerin iş gücü pazarına katılmaları, ikincisi ise ulaşım ve iletişim altyapılarındaki gelişmeler sebebiyle tarımsal üretimin yerel pazarların ötesinde ulusal pazara yönelik olarak yapılmaya başlamasıdır.

Aslında bu dönem içerisindeki en önemli gelişme dışa açılım politikalarının bir sonucu olarak gündeme gelen Marshall Yardımıdır. Türkiye kırsal yapısının dönüşüm süreci 1948

Tablo 1. Türkiye'de Temel Tarımsal Giriş Miktarlarındaki Değişimler (1945-1962)

Yıllar	Ekilen Arazi (10000 dönüm)	Artış Oranı	Traktör Sayısı	Artış Oranı	Tarımsal Krediler (Milyar TL-1963=Sabit)	Artış Oranı	Toplam Tarımsal Arazi / Toplam Tarımsal Kredi TL/ Dön 1963=Sabit)	Artış Oranı
1945	12664	-	1156	-	332	-	2,6	-
1946	13093	3,4	1356	17,3	518	55,8	4,0	50,6
1947	13575	3,7	1556	14,7	715	38,1	5,3	31,2
1948	13900	2,4	1756	12,9	694	-2,9	5,0	-5,2
1949	13264	4,6	9170	422,2	991	42,8	7,5	49,6
1950	14542	9,6	16585	80,9	1212	22,3	8,3	11,5
1951	15272	5,0	24000	44,7	1794	48,1	11,7	41,0
1952	17361	13,7	31415	30,9	2964	65,2	17,1	45,3
1953	18812	8,4	35600	13,3	3278	10,6	17,4	2,1
1954	19616	4,3	37743	6,0	3651	11,4	18,6	6,8
1955	20998	7,0	40282	6,7	3541	-3,0	16,9	-9,4
1956	22453	6,9	43727	8,6	3702	4,5	16,5	-2,2
1957	22161	1,3	44144	1,0	3456	-6,7	15,6	-5,4
1958	22765	2,7	42525	-3,7	3087	-10,7	13,6	-13,0
1959	22940	1,0	41896	-1,5	2754	-10,8	12,0	-11,5
1960	23264	1,4	42136	0,6	2718	-1,3	11,7	-2,7
1961	23076	-1,0	42505	0,9	1848	-32,0	8,0	-31,4
1962	23215	1,0	43747	2,9	2034	10,1	8,8	9,4

Kaynak: TC. Başbakanlık DİE Türkiye Yıllık İstatistikleri ve Kepenek 1996: 97 den uyarlanmıştır.²

² Tarımsal Krediler DİE nin toplan eşya fiyat endeksine göre 1963 yılı sabit kabul edilerek verilmiştir.

yılında Truman Doktrini ve Marshall Yardımı sonucu Türkiye kırsal alanlarında mekanizasyon sürecinin başlamasıyla oluşmuştur. Çok kısa bir süre içerisinde oldukça büyük miktarda traktör ithali gerçekleşmiştir. 1948'de 1.756 olan traktör sayısı 1950 yılında 16.585 ve 1957 yılında 44.144 sayısına erişmiştir (bkz Tablo 1). Dolayısıyla 1948 yılından sonra Türkiye'de tarım alanlarına çok sayıda traktör girmiş ve bu süreç iki temel sonuç doğurmuştur.

Bunlardan birincisi tarımsal işgücü ihtiyacındaki azalma, ikincisi ise mekanizasyon nedeniyle tarımsal alan ihtiyacında olan artış. Bu süreç erken sanayileşmiş batı ülkelerinde de benzer şekilde yaşanmıştır. (Özkan, 2000)

Bahsedilen birinci sonuç, yani çok miktarda traktör ithali sonucu azalan tarımsal işgücü ihtiyacı kırsal çözülme sürecinin başlangıcını oluşturmuştur. Mekanizasyon, işgücünün yerini almış ve bir anda kırsal alanda ihtiyaç fazlası oldukça yoğun bir nüfus ortaya çıkmıştır.

Ashında mekanizasyonun kırsal çözümlenmenin ve kırdan kente göçün temel nedenlerinden olduğu açıktır. Bu konuyla ilgili olarak tarımsal alana giren traktör sayısı ile kırdan kente olan göç miktarı hakkında doğrusal bir orantı olduğu kabulüne dayanarak bu dönemde gerçekleşen göç miktarının yüksek olması gerekliliğine dikkati çeken bir görüş bulunmaktadır (Keleş, 1990). Sürecin sadece mekanizasyonla açıklanamayacağını ve eğer bu şekilde açıklanabilse gerçekleşen göç miktarının çok daha yüksek olması gerekliliğini savunan karşı bir görüş de mevcuttur. (Tekeli, 1982)

Yukarıda bahsettiğimiz mekanizasyon sürecinin ikinci sonucunun yani tarımsal arazi miktarındaki artışın kırsal çözülmeyi, kırdan kente göçü, önleyici yönde etkisi olmuştur. Kiray tarımsal alan olarak kullanıma açılan yeni arazilerin etkisinin mekanizasyonla birlikte kırsal işgücüne olan ihtiyacı yaklaşık dengeli bir seviyede tuttuğunu belirtmiştir (Kiray, 1972: 171). Buna paralel olarak Tekeli'de (1982) açılan yeni arazilerin doğurduğu işgücü ihtiyacı artışının mekanizasyon nedeniyle azalan işgücü ihtiyacından fazla olduğuna ve dolayısıyla bu dönemde göçün ve kırsal çözümlenmenin hızla başlamadığını belirtmiştir. (Tekeli, 1982: 91)

Kırsal işgücü eksikliği nedeniyle atıl kalan alanlar, yeni açılan tarım arazileri (bunların bir kısmı

orman alanlarının tarım alanlarına dönüşmesiyle açılmıştır), büyük toprak sahiplerinin kullanamadığı araziler mekanizasyonun etkisiyle ekilmeye başlamıştır. Tekeli ve İkin'e (1988; 79) göre 1940'lı yıllarda kıtlık, arazi miktarlarında değil işgücünde olmuştur. Tarımsal gelişmenin en kolay yolu ise yaygın tarım yolunu seçerek yeni alanların tarımsal etkinliklere açılmasıdır.

Traktörlerin sürüm kapasiteleriyle marjinal araziler dahil olmak üzere oldukça fazla miktarda arazi ekilmeye ve tarımsal etkinlik yapılmaya başlanmıştır. 1948'de 140^m milyon dönüm olan ekilen arazi miktarı, 1956'larda 220 milyon dönüme kadar ulaşmıştır. Bu dönemde tarımsal gelişme yaygın (extensive) tarım yoluyla gerçekleştirilmiştir. Tablo 1, yaygın tarım tercihinin bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Hazineye ait marjinal alanlar, mera ve orman alanları işlenmeye başlamıştır. Kısaca bu dönemde tarımsal alan bolluğundan kıtlığına doğru bir geçiş olmuştur. Ancak bu gelişme sınırsız bir gelişme olamazdı, çünkü Türkiye'nin marjinal alanlar dahil tarıma elverişli arazisi sınırlı miktarda bulunmaktadır. Bu nedenle 1960'lı yıllara gelindiğinde tarımsal gelişme yaygın tarım yoluyla değil, ekilebilir arazi sınırlarına ulaşıldığından yoğun (intensive) tarıma geçiş yoluyla sağlanmıştır (Keyder, 1983: 36).

Dönemin yaygın tarımsal özelliğini vurgulayan diğer bir gösterge ise kimyasal girdi miktarlarındaki düşüklüktür. 1948 yılında 13.823 ton olan gübre kullanımı 1962 yılında 295.321 tona çıkmıştır. Ancak ekilen tarım alanlarındaki büyüme dikkate alındığında dönemin düşük verimli tarımsal üretim kapasitesi ortaya çıkmaktadır (bkz Tablo 1). Buna paralel olarak tablodan da görülebileceği gibi tarımsal kredi miktarlarının düşüklüğü de tarımsal girdi miktarlarını doğrudan etkileyen bir faktör olarak tarımsal üretkenliğin düşüklüğüne yol açan diğer bir etkidir.

1955'lerden sonra tarımsal üretimdeki gelişme hızı yavaşlamıştır. 1956'lı yıllardan sonra dış ödemeler dengesindeki kriz ve yurda giren traktör sayısındaki azalma nedeniyle dönemin tarımsal üretim artışı yavaşlamıştır. 1950'den 1960'a kadar üretkenlik artışı %9 ile sınırlı kalmıştır (Kazgan, 1966: 168). 1957'den sonra iç ticaret hacmindeki azalma da bu sınırlı üretkenlik artışında etkili olmuştur. (Boratav, 1981: 91) Zaten bu yıllardan sonra tarımda üretilen fazla, tarım dışı sektörlere aktarılmaya edilmeye başlamıştır (Kepenek, 1996: 97-98).

Kırsal
çözülme
kentte olup
bitenle de
ilgili olarak
düşü-
nülmesi
gereken bir
süreçtir.

1946-1963 döneminin başlangıcında yaşanan hızlı mekanizasyon süreci, ekilebilir arazi miktarındaki artışlar, dönemin sonlarında yaşanan iç ticaret hacmi daralmaları ve dış ödemeler dengesindeki kriz nedeniyle azalan traktör ve girdi miktarları, kırsal çözülme sürecini etkileyen faktörler olarak öne çıkmaktadır. Kırsal çözülmenin başlaması ve kırdan kente göçün hız kazanması nedeniyle kentleşme sürecinin başlangıç evresi olarak tanımlanan bu dönemde Türkiye'nin kırsal ağırlıklı sektörel yapısı devam etmiştir. Ancak ulusal gelirden tarımın payı bu dönemde %45,8 den %37,9'ına düşmüştür (Kepenek, 1996) ve beklenen hızlı dönüşüm süreci yukarıda belirtilen faktörler nedeniyle gerçekleşmemiştir.

1945 yılında çıkarılan Arazi Reformu Yasası da bu süreçte etkili olan gelişmelerdendir. Buna göre yaklaşık 320000 çiftçiye arazi verilmiştir ki bu rakam kırsal hane halklarının yaklaşık %10-15'i gibi bir oranı oluşturmaktadır. (Keyder, 1988: 150) Bu yasa arazilerin haksız dağılımı açısından yetersiz olsa da denilebilir ki nüfusun kırdan kente göçüne desteklemiştir. Tarım sayımına göre 1950'den 1960'e kadar arazi sahibi olan ailelerde yaklaşık %35'lik bir artış meydana gelmiştir.

Kırsal çözülme sürecini etkileyen faktörlerin en önemlilerinden biri de nüfus dinamikleridir. Kırdan kente göçün ve dolayısıyla kentleşmenin en önemli bağımsız değişkeni mekanizasyon ve nüfus artış oranları olarak gösterilebilir. (Tekeli, 1978: 31)

İkinci Dünya Savaşı yılları sonrası dönemde aslında erken sanayileşmiş batılı ülkelerin de yaşadığı demografik geçiş sürecinin başlangıç evresi olarak görülebilir. Bir ülkede demografik yapı o ülkenin sosyo-ekonomik dinamikleriyle birlikte şekillenmektedir. Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte nüfusu artırmaya yönelik eğilimler diğer faktörlerle birlikte demografik geçiş sürecinin başlangıç evresini oluşturmuştur. 1939'da DDT'nin uygulanmaya başlaması, sıtma ile mücadele ve tıp alanındaki diğer gelişmeler ölüm oranlarında ciddi azalmaları gündeme getirmiş ve Türkiye'de

1940'lardan sonra hızlı bir nüfus artışı yaşanmıştır. Nüfusun yaklaşık %80'inin kırdan kente göçmesi kırsal nüfusun artış eğilimlerini belirleyici kılmıştır (Behar ve diğerleri, 1999) ve 1950'li yıllarda kırsal nüfus artışını özendirici küçük düzenlemeler devlet tarafından yapılmıştır (Kepenek, 1996: 364). Sonuç olarak bu dönemde nüfus artış hızının yüksekliği kırsal çözülme sürecini hızlandıran önemli faktörlerden biri olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında 1960'lı yıllara kadar olan dönemde hızlı mekanizasyon ve hızlı nüfus artışı kırsal çözülme sürecinin başlamasında önemli rol oynayan faktörler olmuştur. Aynı dönemde miktar olarak artan tarım arazileri ve dönemin sonlarında artışı yavaşlayan tarım kredileri, kırsal çözülme sürecini etkileyen faktörler olmuştur. Aynı zamanda kırsal çözülme sürecini hızlandıran faktörler olmuştur. Aynı zamanda kırsal çözülme sürecini hızlandıran faktörler olmuştur. Aynı zamanda kırsal çözülme sürecini hızlandıran faktörler olmuştur. Aynı zamanda kırsal çözülme sürecini hızlandıran faktörler olmuştur.

Ayrıca kentsel hizmetlerin yetersizliği hızlı gelişmemesi ve yeterli istihdam olanaklarının yaratılmaması kırdan kente göçü engelleyen bir unsur olmuş, marjinal tarım arazilerine yönelime dolaylı olarak sebep olmuştur.

Bu noktaya tartışılan kadar bütün konular kırsal çözülme sürecini etkileyen faktörlerdir. Kırsal çözülme sürecini hızlandıran faktörlerdir. Kırsal çözülme sürecini hızlandıran faktörlerdir. Kırsal çözülme sürecini hızlandıran faktörlerdir. Kırsal çözülme sürecini hızlandıran faktörlerdir.

1946-1963 Döneminde Kırsal Yapısal Dönüşüme Neden Olan İşletme Seviyesindeki Değişimler

İkinci Dünya Savaşı yılları sonrasında Türkiye kırsal yapısında küçük işletmelerin yoğunluğu

Tablo 2. Türkiye'de Kentsel ve Kırsal Nüfus Artışları 1945-1960

Yıllar	Nüfus (milyon)	Yıllık Nüfus Artışı (binde)		
		Toplam	Kentsel	Kırsal
1945	18.8	10.59	15.10	9.12
1950	20.9	21.73	22.47	21.49
1955	24.1	27.75	55.67	17.48
1960	27.8	28.53	49.21	19.53

Kaynak T. C. Başbakanlık DİE, Nüfus Sayımları

bulunmaktaydı. (Keyder, 1963) Araştırmalar küçük ölçekli tarım işletmelerinin ve çiftçiliğin yerel pazara yönelik olarak yapıldığını ortaya çıkarıyordu (Boran, 1945). 1950'li yıllarda arazi sahipliği açısından kutuplaşma tam olarak yaşanılmamıştı. İşletmeler üretimi ya kendileri ya da yerel pazar için kara sabun gibi geleneksel işleme yöntemleriyle gerçekleştiriyorlardı.

Tablo 3 incelendiğinde bu dönemde kırsal yapının çoğunluğunu küçük işletmelerin oluşturduğu görülmektedir. Tabloya göre 100 dönümden küçük işletmelerin toplam işletmelerdeki payı 1950 yılında yaklaşık %83 civarındadır. Bu oran 1963 yılında %86 civarında olup ekilebilir arazinin %48'ini oluşturmaktadır. Bu değerler dönem içerisinde tarım işletmelerinin büyüklük açısından çok fazla bir değişikliğe uğramadığını göstermektedir. Ancak 1948'li yıllarda sayıları az olmasına rağmen büyük tarım işletmeleri de bulunmaktaydı (Tekeli, 1982). Bu işletmelerin iki farklı tipi vardı. Bunlardan birincisi yarı feodal üretim yapan işletmelerdi; yani işgücüne dayalı üretim yaparak ürettiğinin bir bölümünü yerel dışı pazarda satan büyük tarım işletmeleriydi. Kapitalist büyük tarım işletmeleri ise üretiminin çoğunu pazara yönelik yapan işletmelerdi. (Tekeli, 1982)

Tekeli'ye (1982) göre geniş toprak sahipleri yeni ulaşım olanaklarını kullanarak ve arazilerinin büyütürerek pazara yönelik üretim yapmaya başlamışlardır. Bu işletmeler ortakçıları başka arazilere veya kentlere yollama ve arazilerini büyütme yoluyla kapitalist üretime geçmeye başlamışlardır. Fakat marjinal tarım alanlarındaki büyük işletmeler traktörlerini verimli olarak kullanamadığından

yarı mekanize yarı ortakçı üretimlerine devam etmişler ve ancak bir miktar pazara yönelik üretim yapmaya başlamışlardır. (Tekeli, 1982)

Küçük toprak sahipleri ise ya tarım işçileri olmayı seçmiş, ya kırsal alanda kalarak farklı sektörlerden para kazanma yolunu denemiş ya da risk alıp traktör sahibi olarak topraklarını büyütme çalışmışlardır. Bunların dışındakiler ise mekanizasyonla birlikte kente göç etme yolunu seçmişlerdir. (Tekeli, 1982)

Hızlı mekanizasyon süreci ve savaş sonrası devletin karayolu geliştirme politikasıyla birlikte ulusal pazarın ağısal bütünleşmesi yukarıda değinilen büyük tarım işletmeleri başta olmak üzere işletmelerin üretim tarzlarını etkilemeye ve yerelin dışında ülke pazarına yönelik üretim yapmalarını beraberinde getirmiştir.

Bu gelişmeler farklı işletme büyüklüklerinde farklı dönüşümlere yol açmıştır. Genellikle büyük işletmeler traktör kullanımına geçmiş, arazilerini genişletmeye başlamıştır. Kıray ve Hinderink'e (1968) göre büyük işletmeler arazilerini 3 yolla genişletmişlerdir. Bu yollardan birincisi ortakçıları tarım işçilerine dönüştürerek onlara verilen arazi hakkından yararlanmak. İkincisi küçük çiftçilerden arazi satın almak ki 20 yılda toplam arazi sahibi çiftçilerin yaklaşık %25'i arazisini kaybetmiştir. Üçüncü ve yaygın olan yol ise devlet arazilerini, meraları tarıma açarak arazileri genişletmek şeklinde olmuştur.

Sonuç olarak kırsal çözülme süreci tarım işletmeleri düzeyinde incelendiğinde de farklı birçok deneyimin yaşandığı söylenebilir. Büyük toprak sahiplerinin mekanizasyon sürecinden etkilenmesi

Makro anlamda çözülmeyi etkileyen faktörlerin aynı zamanda tarım işletmeleri düzeyinde mikro faktörlerle de ilişkilendirilmesi gerekmektedir.

Tablo 3 Büyüklüklerine Göre Tarım İşletmelerinin Dağılımı, 1950-1963

Büyüklük	1950			1963		
	İşletmelerin %si	Ekilen Arazi %si	Ortalama İşletme Büyüklüğü	İşletmelerin %si	Ekilen Arazi %si	Ortalama İşletme Büyüklüğü
1-50	61.7	18.9	25	68.7	24.3	19
51-100	21.8	18.8	71	18.1	23.9	71
101-200	10.5	19.1	150	9.4	23.7	136
201-500	4.4	16.9	317	3.2	17.0	286.1
501-	1.6	26.3	1357	0.6	11.1	1041.7
Toplam	100	100	-	100	100	-
Büyüklik	2512800	20750591	-	3100850	16734335	-

Kaynak: TC. Başbakanlık DİE Türkiye Tarım Sayımları 1950-1963'den ayrılanmıştır.

küçük toprak sahiplerinkinden farklı olmuştur. Ancak kırsal çözülmenin baş aktörleri olan küçük toprak sahipleri marjinal alanlara gitmek, tarım işçisi olmak gibi çok yönlü düşünülmesi gereken yollara başvurmuşlardır. Bu nedenledir ki bu dönemde öngörülen kırsal çözülme beklenenin altında gelişmiştir.

KIRSAL ÇÖZÜLMENİN YAVAŞLAMASI

1963-1980 Döneminde Kırsal Yapının Dönüşümü

İç pazar yönelimli ve ithal ikame stratejisine bağlı politikalar dönemin siyasi ve ekonomik kimliğini tarif etmektedir. Bu tercih dönem içerisinde popülist politikaların takip edilmesine imkan tanımıştır (Boratav, 1981: 95). Popülist politikalar kırsal çözüme açısından analize dahil edilmesi gereken bir yöndür. Tarım ürünleri fiyatlarının desteklenerek belli bir fiyatın üstünde tutulması, mazot fiyatlarının dünya piyasasının altında tutulması, gübre vb girdilere yapılan sübvansiyonlar, kırsal çözülme sürecini etkileyen ve geciktiren uygulamalardır.

Popülist politika aslında herhangi bir sektörün devlet eliyle fazlaca desteklenmesi olarak algılanmamalıdır. Kaynakların, kısıtlılığının bilincinde olarak, çoğunlukta olan kırsal alan nüfusunun yararına siyasi beklentilerle aktarılması durumudur. Aslında Türkiye tarımının mevcut koşullarda dış dünya ile rekabet edememesi durumu bu politikaların sonucudur yorumu yapılabilir.

Dönem içerisinde mekanizasyon sürecine bakıldığında traktör sayısında ciddi artışlar görülmektedir. Ayrıca tarımsal krediler de bir önceki döneme göre oldukça artan bir seyir izlemiştir. Tablo 3 incelendiğinde, özellikle 1970'li yıllardan sonra verilen tarımsal kredilerdeki artışlar göze çarpmaktadır. Aynı tablo bize ekilen tarım arazilerinin

artışındaki kısıtlılığı göstererek dönemin diğer bir özelliğini de yansıtmaktadır. Keyder'in (1983) de belirttiği gibi 1960'lardan sonra ekilebilir tarım arazilerinin sınırına ulaşılmış ve yaygın tarımsal üretim özelliğinden yoğun tarımsal üretime geçme zamanı gelmiştir.

1970'li yıllardan sonra popülist politikaların etkisiyle tarımsal kredilerde oldukça büyük artışlar görülmüş ve ilişkili olarak mekanizasyon süreci de hızlanmıştır. 1970'li yıllara sonrasında gübre kullanımlarında da ciddi artışlar meydana gelmiştir. 1963 yılında 426 bin ton olan kullanım, 1977 yılında 7 milyon 470 bin ton'a yükselmiştir. Dönemde tarım arazilerinin sınırı ulaşması ve yoğun tarıma geçiş beraberinde verimlilik artışını da getirmiştir. Özellikle 1970'lerden sonra tarımsal üretimde hızlı verimlilik artışları meydana gelmiştir. (Kazgan, 1988: 284)

Kazgan (1988), bu dönemde yaşanan üretkenlik artışını tarım sektöründe kişi başına gelirin tarım dışı sektöre oranının sabit olmasıyla ilişkilendirerek tarım sektörünün tarım dışı sektörle yarışarak gelir artışlarında yaklaşık aynı seyri izlediğini belirtmiştir. Kazgan'a (1988: 254) göre 1970'lerde toplam ekilen arazinin %1'inde gübre kullanılırken 1980'lerde ekilen arazinin %47'sinde gübre kullanımına başlanmıştır. Ancak tarımın ulusal milli gelir içindeki payı 1963 yılında %36 iken 1973 yılında bu oran %24'e düşmüştür (DİE, İstatistik Yıllıkları). Kentleşmenin ve kentsel hizmet sektörünün gelişmeye başlaması bu süreçte önemli rol oynayan faktörlerdendir.

Kısaca popülist politikaların etkisinde tarımsal girdilere verilen sübvansiyonlarla, artan kredilerle birlikte güdülen korumacı politikalar kırsal çözülmeyi engelliyici ve kırsal nüfusu yerinde tutucu nitelikte olmuştur. Mekanizasyonun devam etmesi, ekilebilir arazilerin sınırına ulaşılması ise birinci inceleme dönemimizden farklı olarak

Tablo 4. Türkiye'de Temel Tarımsal Girdi Miktarlarındaki Değişimler (1963-1980)

Yıllar	Ekilen Arazi (10000 dönüm)	Artış Oranı	Traktör Sayısı	Artış Oranı	Tarımsal Krediler (Milyar TL-1963=Tabit)	Artış Oranı	Toplam Tarımsal Kredi / Toplam Tarımsal Arazi TL/ Dön 1963=Tabit)	Artış Oranı
1963	26048	-	51000	-	2,3	-	8,83	-
1967	26272	1	75000	47	4,2	82,6	15,99	81,1
1972	28226	7	136000	81	4,9	16,7	17,36	8,6
1977	27930	-1	370000	172	13,0	165,3	46,54	168,1
1980	28175	1	458000	24	10,0	-23,1	35,49	-23,7

Kaynak: TC, Başbakanlık DİE Türkiye Yıllık İstatistikleri

çözülmeyle destekleyici yönde etkili faktörler olmuşlardır. Fakat bu dönemde marjinal alanlarda bulunan küçük işletme sahipleri de dahil olmak üzere kırsal yerleşmelerde bulunan nüfusun büyük kısmı korumacı politikalar sayesinde yaşamlarını kırsal sürdürmeye devam edebilmişlerdir.

Dönemi nüfus dinamikleri açısından incelediğimizde bir önceki döneme göre doğurganlık oranlarının yüksek olmadığı ve nüfus artış hızlarının azaldığı belirtilebilir. Birinci Kalkınma Planı ile birlikte hızlı nüfus artışının bir problem olarak görülmeyle başlaması 1965'li yıllarda nüfus planlamasını gündeme getirmiştir. 1965'li yıllarda kullanılmaya başlanan doğum kontrol yöntemleri süreçte etkili olmuştur (Behar ve diğerleri, 1999). Ancak daha önce de belirtildiği gibi nüfus dinamikleri, planlanan politikalarla çok sosyal ve ekonomik şartlarla şekillenen yapılar olduğundan kırsal alanda mekanizasyonun etkisiyle azalan tarımsal işgücü ihtiyacının nüfus artış eğilimlerini azaltıcı yönde etki yaptığı söylenebilir. Bu inceleme döneminde, nüfus dinamikleri açısından demografik geçiş sürecinin ikinci aşaması olarak nitelendirilebilecek özellikler görülmektedir. Nüfus artış hızı bir önceki inceleme dönemimize göre düşmüştür. Nüfus artışının azalması da kırsal çözülmeyle; kırsaldan kente göçü dolaylı olarak engelleyen diğer bir unsur olarak düşünülebilir.

Sonuç olarak bu dönemde ortaya çıkan popülist politikaların etkisindeki korumacı yaklaşım, artan üretim miktarları, verimlilik artışı ve azalan nüfus artış hızı kırsal çözülmeyle önleyen, devam eden mekanizasyon ve sınırlarına ulaşılan ekilebilir arazi vb. unsurlar çözülmeyle zorunlu hale getiren unsurlar olmuş; ve sonuç olarak çözülme bir önceki döneme göre daha sınırlı gerçekleşmiştir.

1963-1980 Döneminde Kırsal Yapısal Dönüşüme Neden Olan İşletme Seviyesindeki Değişimler

1963-1980 döneminde tarım işletmelerinin oldukça büyük çoğunluğu yine küçük ölçekli

işletmelerden oluşmaktaydı. Dönemin popülist politikaları korumacı ve destekleyici önlemlerle küçük tarım işletmelerinin devamını sağlıyordu. Kırsal çözülme bu dönemde yoğun bir şekilde olmamış, ancak işletme düzeyinde dönüşümler yaşanmaya devam etmiştir.

Farklı büyüklük ve düzeydeki işletmeler bu dönemde farklı dönüşüm süreçleri yaşamışlardır. Bunlardan birinci grup kendi ihtiyaçları için üretim yapan küçük işletmelerdir ve genelde göç eğiliminde olmuşlardır. İkinci grup yani küçük toprak sahibi olup da ekonomik etkinliklerini çeşitlendirerek devam ettiren işletmelerdir. Üçüncü grup sermaye birikimi için gerekli teknoloji ve hane işgücünü barındırmayı başarabilen büyük işletmelerdir. Sonuncu grubu ise kapitalist üretime geçen işletmeler oluşturmaktadır. (Keyder 1983)

Tablodan da görülebileceği gibi 1963 yılında toplam işletme sayısının %70'ini oluşturan küçük işletmeler toplam tarım arazisinin %25'ini ekmektedir. 1980'e gelindiğinde küçük işletmeler %62,1'lik oranla çoğunluğunu korumakta fakat ortalama işletme büyüklüklerinde küçük değişiklikler görülmektedir. 1963 yılından 1980'e kadar 200 dönümden fazla toprağı bulunan işletme sayısında büyük artış olmuştur. Bu değişim aslında işletmelerin topraklarını büyütürken kapitalist üretim tarzına geçişlerinin bir göstergesi olarak da düşünülebilir.

1980'li yıllara kadar küçük tarım işletmeleri çoğunlukta olmasına rağmen kırsal çözülme en çok bu işletmelerde olmuştur. Nüfus artışı nedeniyle arazi bölünmesi en çok küçük işletmelerde meydana gelmiş böylece kutuplaşma artmıştır (Akşit, 1988). Yani özellikle küçük toprak sahipleri nüfus artışı nedeniyle topraklarını bölmek zorunda kalmışlardır. Küçülen işletmeler aslında göçe neden olan gelişmelerin başında gelmektedir.

Tablo 6 köyden kente göçün ve bu sebeple kırsal yaşanan çözülmenin 100 dönümden küçük işlet-

Dönemin popülist politikaları korumacı ve destekleyici önlemlerle küçük tarım işletmelerinin devamını sağlıyordu.

Tablo 5. Türkiye'de Kentel ve Kırsal Nüfus Artışları 1965-1980

Yıllar	Nüfus (milyon)	Yıllık Nüfus Artış (binde)		
		Toplam	Kentsel	Kırsal
1965	31.4	24.62	39.71	17.14
1970	35.6	25.19	47.33	12.51
1975	40.3	25.00	41.75	13.79
1980	44.7	20.65	30.47	13.29

Kaynak: TC. Başbakanlık DİE, Türkiye Nüfus Sayımları

Türkiye'de de 1980'lerden sonra tarımı destekleme mekanizmaları ortadan kaldırılmaya başlanmış ve kendi ayakları üzerinde durması yönünde hiçbir önlem alınmayan bu sektör serbest piyasa ekonomisiyle yüz yüze kaldığında sorunlarla karşılaşmıştır.

Tablo 6: Büyüklüklerine Göre Tarım İşletmeleri, 1963-1980

Büyüklük	1963			1980		
	İşletmelerin %si	Ekilen Arazi %si	Ortalama İşletme Büyüklüğü	İşletmelerin %si	Ekilen Arazi %si	Ortalama İşletme Büyüklüğü
1-50	68.7	24.3	19	62.1	20	20
51-100	18.1	23.9	71	20.2	21.2	65.5
101-200	9.4	23.7	136.1	11.6	23.8	128
201-500	3.2	17.0	286.1	5.3	22.9	268
501-	0.6	11.1	1041.7	0.8	12.1	945
Toplam	100	100	-	100	100	-
Büyüklik	3100850	16734335	-	3650910	227640289	-

Kaynak: TC. Başbakanlık DİE Türkiye Tarım Sayımları 1950-1963 ve Akçit 1988'den uyarlanmıştır.

melerde görüldüğünü göstermektedir. Kırsal dönüşüm sürecinde üç tip tarımsal işletmenin ortaya çıktığını daha önce belirtmiştik. Yeniden hatırlatmak gerekirse bunlar küçük işletmeler, yarı feodal büyük işletmeler ve ulusal pazar ile bütünleşebilen ve ulaşım olanaklarının gelişmesi ile birlikte kapitalist üretime geçebilen büyük işletmelerdir. (Tekeli, 1982)

Kırsal çözümünün ve göçün temel aktörleri olan küçük işletmeler mekanizasyonla başlayan dönüşüm sonrası farklı yönde çözümler üretmişlerdir. Bir kısmı topraklarını satarak kente göç etmiş, bir kısmı topraklarını kiraya vererek potansiyel göçmenler olarak kırdaki yaşamaya devam etmiş, bir kısmı büyük toprak sahiplerinin yanında işçi olarak çalışmaya başlamış, bir kısmı ortakçılık ve kiralama yöntemlerine başvurmuş ve son olarak bir kısmı da hazine arazilerine ve marjinal tarım topraklarına göç etmişlerdir. Bunların haricindekiler kente göç etmeyi seçen kırsal nüfusu oluşturmaktadır. Tablo 5 bu dönemde tercihin genelde kırdaki kalmak yönünde olduğunu göstermektedir. Popülist politikalar, üretkenlik artışı nedeniyle artan nüfus ihtiyacı, kentlerin göç eden nüfusu kaldırabilecek düzeyde gelişmemesi, istihdam olanakları sunamaması bu dönemde kırdaki nüfusun hızla çözülmemesine neden olan faktörlerdir.

KIRSAL ÇÖZÜLMEDEN KIRDAN KENTE HIZLI GÖÇE¹

1980'lerden Sonra Kırsal Yapının Dönüşümü

1980'li yıllar Türkiye ekonomisi açısından dışarı açılma ve liberalleşmeyi beraberinde getirmiştir.

Bu yıllardan sonra liberal ekonomiye geçiş politikaları benimsenmiş ve dış ticaret hacminin gelişmesi yönünde uygulamalar yapılmıştır. İhracatın ve ithalatın desteklenmesi bu politikanın en önemli sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Serbest piyasa ekonomisi, girişimcilik gibi söylemlerin çokça gündemde olduğu bu dönemde genel olarak devlet müdahalesinin en alt seviyede tutulması hedeflenmiş ve piyasa ekonomisine geçiş yaşanmaya başlanmıştır. Bu liberal politika, kırsal göç ve kırsal nüfus açısından önemli sonuçları olan bir seçimdir.

Önceki dönemin politikasının sonucu olarak uygulanan sübvansiyonlar devletin müdahalesinin azaltma yönünde yeni liberal politikayla birlikte ortadan kalkmış ve bir anda devletin tarım sektörüne desteği azalmıştır. Aslında korumacı politikalar Manshold Planı ile birlikte Avrupa Birliği ülkelerinde de 1970'li yıllardan sonra ekonomiye getirdiği yük nedeniyle terk edilmeye başlanmıştır. Türkiye'de de 1980'lerden sonra tarımı destekleme mekanizmaları ortadan kaldırılmaya başlanmış ve kendi ayakları üzerinde durması yönünde hiçbir önlem alınmayan bu sektör serbest piyasa ekonomisiyle yüz yüze kaldığında sorunlarla karşılaşmıştır.

Aslında bu dönemde tarım sektörünün sadece Türkiye'nin takip edilen politikadan ötürü sorunlarla karşılaştığı söylenemez. 1974 yıllarında ortaya çıkan petrol krizi tüm dünyayı etkilemiş ve 24 Ocak 1980 kararlarıyla birlikte Türkiye'de de istikrar programının uygulanmasını gerektirmiştir. 1977 yılından sonra dünyada ham madde fiyatlarında meydana gelen düşüklüklerin de etkisiyle;

PLANLAMA
2003/4

¹ Makalenin bu bölümünden sonra kırsal çözüme yerine göç ifadesi kullanılacaktır. 1980'li yıllardan sonra kırsal nüfus kırsal çözüme ifadesiyle anılmak istenen özelliklerini yitirmiştir.

Tablo 7. Türkiye'de Temsil Tarımsal Girdi Miktarlarındaki Değişimler (1980 sonrası)

Yıllar	Ekilen Arazi (10000 dönüm)	Artış Oranı	Traktör Sayısı	Artış Oranı	Tarımsal Krediler) (Milyar TL- 1963=Sabit)	Artış Oranı	Toplam Tarımsal Kredi / Toplam Tarımsal Arazi TL/Dön 1963=Sabit)	Artış Oranı
1980	28175	-	458000	-	10,4	-	36,9	-
1985	27530	-2	583000	27	7,2	-45	26,2	-29,1
1990	27677	-1	692000	19	3,9	-84	14,1	-46,1
1995	26845	-1	776000	12	4,2	7	15,6	11,0

Kaynak: TC. Başbakanlık DİE, Yıllık İstatistik Kitapları⁴

ama daha çok tarım ürünlerinin satış fiyatlarına verilen sübvansiyonların kaldırılmasıyla beraber tarım sektörü krize girmiş ve kırsal nüfusun göç etme eğilimi giderek artmıştır.

Kırdan kente göçün önemli etkenlerinden olan mekanizasyon açısından incelendiğinde bu dönemde traktör sayısındaki artışın diğer dönemlere oranla azaldığını söyleyebiliriz. Eki-
lebilir tarım arazilerinin sınırına ulaşıldığından toplam ekilen tarım arazilerinde artış olmamış ve bu nedenle traktör sayısında da yüksek bir artış görülmemiştir. Tablo 7 incelendiğinde 1970'li yıllardan sonra neredeyse sabit olan ekilebilir tarım arazileri toplam miktarının 1980'lere gelindiğinde küçük bir azalma gösterdiği görülebilir. Bu daha önce desteklenen tarımsal ürün fiyatlarının etkisiyle kullanılan marjinal alanların terk edilmesi anlamına da gelebilir.

Bu dönemde diğerlerinden farklı olarak mekanizasyonun göçe etkisi çok fazla olmamıştır. Denilebilir ki tarım açısından korumacı politikalarından vazgeçilmesi göçe sebep olan ana unsur olmuştur. Bu politikaların paralelinde tarımsal krediler de sabit fiyatlarla azalmıştır (bkz tablo 7).

24 Ocak kararlarından sonra tarıma verilen sübvansiyonlardan çoğu kalkmış yalnızca kimyasal gübrelere sübvansiyon uygulanmıştır. Ekonomik istikrar programı nedeniyle teknolojiye olan yatırımlar da azalmış ve üretkenlik artışı oldukça sınırlı kalmıştır (Kazgan, 1988).

Aslında 1980'li yıllardan sonra sulanan tarım arazilerinde belirli bir artış olmuştur. 1980'li yıllarda 2,7 milyon hektar olan sulanan arazi miktarı 1990'da 3,9 milyon ve 1995'de 4,3 milyon hektar olmuş fakat bu artış tarımsal gelişme ve nüfusun kırdan kalabilmesi açısından yeterli olmamıştır.⁵

Sonuç olarak bu dönemde tarıma verilen desteğin azalması, girdi fiyatlarının yükselmesi ve tarım ürünleri fiyatları desteklemesinin durdurulması bu sektörden elde edilen gelirlerin düşmesine sebep olmuştur. Tarım sektöründen elde edilen kişi başına gelirin diğer sektörlerle oranı da bu dönemde oldukça gerilemiştir. 1975 yılında %19,2 civarında olan bu oran 1985 yılında %14 civarına gerilemiştir (Kazgan, 1988: 266). Milli Gelir içerisinde tarımın payı da bu gelişmelere paralel olarak düşmüştür. 1973 yılında %24 olan pay 1987 yılında %17'ye, 1992 yılında ise %15'e gerilemiştir. (Kepenek, 1996)

Tüm bu gelişmeler kırdan kente göçe etkisi olan gelişmelerdir. 1980'lerden sonra tarım sektörü, gerek dünyada meydana gelen krizlerin Türkiye'ye yansması gerek liberal politikaların benimsenmesiyle birlikte tarıma verilen desteğin kaldırılması nedenleriyle gelişme kaydedemediği bir dönem geçirmiştir. Bu nedenle kırdan bu yıllara kadar bir şekilde kalmış nüfus artık tutunamamaya başlamıştır. Tablo 8 de görülen kentleşme hızları 1945 sonrasında mekanizasyon etkisiyle yaşanan göç dalgasının daha fazlasının 1980-1985 döneminde yaşandığını göstermektedir.

1980'li yıllardan sonra dışa açılım politikalarıyla birlikte yabancı sermaye, ulaşım ve iletişim altyapılarının gelişimi gibi nedenlerle kentsel hizmetlerin göreceli olarak gelişmesi, istihdam olanaklarının artması gibi gelişmeler de kırdaki nüfusun kenti tercih etmesinde etkili olmuştur. Bu dönem için nüfus dinamikleri incelendiğinde artık demografik geçiş sürecinin son evrelerine gelindiği söylenebilir. Özellikle 1990'lı yıllardan sonra Türkiye nüfus artış hızları giderek yavaşlamıştır. Bu daha önce de belirttiğimiz gibi erken sanayileşmiş ülkelerin de yaşadığı demografik

⁴ Tarımsal krediler DİE'nin toplam eşya fiyat indeksine göre sabit fiyatlarla verilmektedir.

⁵ Bu rakam özel veya Kamu (DSİ) tarafından yapılan toplam sulanan arazi rakamı olup DSİ'nin web sayfasından alınmıştır.

geçiş sürecinin son evrelerinin bir özelliğidir. Bu dönemde göçün etkisiyle ilk defa kırdaki nüfus azalması görülmeye başlamıştır. 1984 yılından sonra aile planlaması adı altında yapılan çalışmaların da nüfus artışı üzerinde kısmen etkisi olduğu söylenebilir (Behar ve diğerleri, 1999: 43).

Sonuç olarak 1980'li yıllar kırdan kente göçün hızlandığı, kırdaki ailelerin tarım gelirleriyle yaşamaya devam edemedikleri bir dönemin başlangıcı olmuştur. Bu dönemde kentleşme süreci hızlanmış, kentsel mekanların bu yoğun göçü hem fiziksel hem de sosyal olarak barındıramaması nedeniyle kentsel sorunların doruğuna ulaşılan bir döneme gelinmiştir. Bu esnada kırsal yapı yoğun nüfus azalması nedeniyle dönüşmüş ve şimdiki halini almıştır.

1980 Sonrasında Kırsal Yapısal Dönüşüme Neden Olan İşletme Seviyesindeki Değişimler

Daha önceki bölümlerde küçük işletmelerin Türkiye kırsal yapısındaki çoğunluğuna değinmiş-tik. 1980 sonrasında tarıma yönelik korumacı politikaların kalkmasıyla küçük işletmelerin kırdaki sürdürülebilirliği oldukça zor hale gelmiştir. Fakat tablo 9 incelendiğinde 50 yıldan küçük işletmelerin sayısında artış olduğu gözlenmektedir. 1980 yılında toplam işletmelerin %62,1'ini oluşturan bu işletmeler 1991 yılında %67'sini oluşturmaktadır.

Bu gelişme iki şekilde açıklanabilir. Birincisi büyük işletmelerin özellikle marjinal alanlarda bulunanların terk edilmesi veya miras nedeniyle parçalanmasıdır. İkincisi ise büyük işletmelerden küçük işletmelere bir dönüşümün olmasıdır.

Daha önce değindiğimiz gibi işletmeler özelliklerine ve kapasitelerine göre farklı dönüşümler yaşamışlardır. Ancak küçük işletmelerin bu dönem şartlarına uyum yolları asıl üzerinde durulması gereken konudur. Akşit (1999) bu konu ile ilgili olarak 1950'li yıllardaki küçük tarım işletmeciliğinin 1980'li yıllardaki ile aynı olmadığını savunmaktadır. Akşit'e göre büyük işletmeler bölünerek küçük işletmelere dönüşmüştür. Ancak mevsimlik işçilik, kırsal hanelerdeki işgücü dağılımının değişmesi tarım dışı sektörün de hane gelirlerine dahil edilmesini gerektirmiştir. Bu değişimler ise küçük işletmelerde yapısal değişikliğe sebep olmuştur (Akşit, 1999). Akşit'e (1999: 184) göre mekanizasyon, ticarileşme, ve hükümet politikaları kırsal alandaki işletmelerin homojenliğini bozmuş ve farklı birçok işletme tipi ortaya çıkmıştır. Benzer olarak erken sanayileşmiş ülke deneyimlerine de bakıldığında tarım sektörüne yapılan desteklerin azalmasıyla gelir çeşitlenmesi ve tarımda teknolojinin kullanılması gibi çözümlerin üretildiği görülebilir. (Özkan, 2000)

1980'lerin ortalarından itibaren yaygınlaşmaya başlayan seracılık alanında küçük işletme tarzının devamına yönelik bir gelişmedir. Özellikle güney ve batı sahil bölgelerinde yaygınlaşan bu üretim tarzı sulama ve iklim imkanlarıyla yapılabilen bir işletme yöntemidir. Geleneksel tarım işletme yönteminden farklı olarak bu işletme tarzı küçük arazi (genellikle 5 hektara kadar) ve yoğun işgücü gerektirir. (Kartal, 1995)

Kepenek (1996) küçük tarım işletmelerinin artışına değinen diğer bir yazardır. Kepenek küçük işletmelerin arazi büyüklüklerinde meydana gelen küçülmelere dikkati çekmektedir (bkz

Tablo 8 Kentsel ve Kırsal Nüfus Artışları 1940-1997

Yıllar	Nüfus (milyon)	Yıllık Nüfus Artışı (binde)		
		Toplam	Kentsel	Kırsal
1945	18.8	10.59	15.10	9.12
1950	20.9	21.73	22.47	21.49
1955	24.1	27.75	55.67	17.48
1960	27.8	28.53	49.21	19.53
1965	31.4	24.62	39.71	17.14
1970	35.6	25.19	47.33	12.51
1975	40.3	25.00	41.75	13.79
1980	44.7	20.65	30.47	13.29
1985	50.7	24.88	62.61	-10.58
1990	56.5	21.71	43.10	-5.56
1997	62.8	15.3	28.70	-6.70

Kaynak T. C. Başbakanlık DİE, Türkiye Nüfus Sayımları

Tablo 9 Büyüklüklerine Göre Tarım İşletmelerinin Dağılımı, 1980 Sonrası

Büyüklük (Dönüm)	1980			1991		
	İşletmelerin %si	Ekilen Arazi %si (Dönüm)	Ortalama İşletme Büyüklüğü	İşletmelerin %si	Ekilen Arazi %si	Ortalama İşletme Büyüklüğü
1-50	62.1	20	20	67.0	22.1	19.5
51-100	20.2	21.2	65.5	18.0	19.9	65.5
101-200	11.6	23.8	128	9.7	21.0	128
201-500	5.3	22.9	268	4.4	19.8	267.5
501-	0.8	12.1	945	0.9	17.2	913
Toplam	100	100	-	100	100	-
Büyüklik	3650910	227640289	-	3966622	234510993	-

Kaynak: Akşit, 1999: 183 ve 1980-1990 Tarım Sayımları'nın uyarlanması.

tablo 9) (Kepenek, 1996: 297). Bu sonuç aslında bizi üç farklı düşünceye itebilir. Birincisi küçük işletmelerde tarımsal etkinliklerin tam anlamıyla yapılamaması, sadece hanelerin kendileri için üretim yapmaları, ikincisi seracılık gibi dönüşümlerle daha az araziye ihtiyaç duyulması, üçüncüsü ise miras mekanizması yoluyla bu işletmelerin parçalanmasıdır.

Kepenek (1996) 1980 sonrasında yaşana değişimi nüfus açısından da yorumlamış ve tarım işçisi sayısı açısından incelendiğinde tarım sektöründen tarım dışı sektöre sürekli işçi kayması olduğu sonucuna varmıştır. 1960'larda %75 olan bu oran, 1990'larda %45 seviyesine inmiştir ki genç ve eğitilmiş işgücünün tarım dışı sektöre kaydığı buradan ortaya çıkmaktadır. (Kepenek, 1996) Bu noktadan tarım işletmelerinde sadece tarımsal arazi kullanımını değil, nüfus yapısı yönünden de değişiklik olduğu sonucuna varmak hiç de zor değildir.

Tüm bu tartışmalardan tarım işletmelerinde devamlı bir dönüşümün yaşandığı, bu denli çok işletme ve arazi farklılıklarının farklı sosyal ve ekonomik politikalarla birleştiğinde farklı işletme tarzlarının oluşacağı ortaya çıkmaktadır. Bu dönüşümlerin her birinin incelenmesi ise ayrı birer alan araştırmasını gerektirmektedir. Fakat bu konuda çok fazla alan araştırması yapıldığı söylenemez⁶.

Dolayısıyla 1980 sonrası kırsal alanda yaşanan dönüşümler konusunda çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Aslında kentleşmenin nihai aşamasına geldiği günümüzde kırsal yapının durumu üstünde çalışılması ve akademik çevrelerde fikir yürütülmesi gereken bir konudur. Yapılan kısıtlı sayıda araştırmanın sonuçları bize kırsal alanda kalan

özellikle küçük işletmelerin tarımsal etkinlikleri yapamadığı, çoğu tarımsal arazinin köyde genç ve nitelikli işgücü kalmadığından atıl olarak kaldığını ortaya koymaktadır. (Özkan, 2000; Taraklı 1982, 1987)

Sonuç olarak 1980 sonrasında kırdan kente göçe neden olan ve yukarıda saydığımız birçok gelişme meydana gelmiştir. Özellikle küçük tarım işletmeleri göçün temel aktörleri olmuş, bu sürecin sonucunda ise ya ortadan kalkmışlar ya da tarımsal etkinlikleri yapamaz duruma gelmişlerdir (Özkan, 2000).

1990'lara gelindiğinde ise artık göç eğilimleri 1980'ler ki kadar kalmamış ve kırsal alanda 1980'lerde yaşanan yoğun göç nedeniyle ortaya çıkan problemler doruğa ulaşmıştır. Kırsal alanda gelir artırıcı yönde tarım dışı sektörden ek gelir elde etmek, mevsimlik işçilik, seracılık vb çözümler geliştiremeyen yerleşmelerde, tarımsal etkinlikler ya sadece kendi ihtiyaçlarına yönelik yapılmaya başlamış, ya da tamamıyla terkedilmiştir. Özellikle marjinal alanda bulunan çok az işletmede pazara yönelik üretim yapılmaya devam etmektedir. (Özkan, 2000)

BİTİRİRKEN

Günümüzde kırsal alanlardaki yerleşmelerde 1945 yılından sonra başlayan kırsal çözülmenin sorunları yaşanmaktadır. Kentleşmenin son aşamaya geldiği bu dönemde kırdan olup bitenin ortaya çıkarılması hem planlama yapmak hem de politika üretmek açısından önemlidir. Zaten kentin ve kırsal birbirinden bağımsız düşünülerek planlama yapılması, politika üretilmesi mümkün değildir. Bu açıdan kırsal yapının mevcut duru-

Tarım işletmelerinde devamlı bir dönüşümün yaşandığı, bu denli çok işletme ve arazi farklılıklarının farklı sosyal ve ekonomik politikalarla birleştiğinde farklı işletme tarzlarının oluşacağı ortaya çıkmaktadır.

⁶ Bu konuda basılabilecek araştırmalar; Taraklı, 1982, 1987 ve Özkan, 2000'dir. Detaylı bilgi için farklı bölgelerdeki alan araştırmalarına dayalı bu çalışmalardan faydalanılabilir.

munun, problemlerinin sebepleriyle birlikte keşfedilmesi, akademik ortamda tartışmaya tekrar açılması ve planlamaya yönelik analizlere dahil edilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda makale bugüne kadar politik ve ekonomik tercihlerin ve gelişmelerin kırsal yapının ve mekanın üzerindeki etki ve sonuçlarını tartışmaktadır.

KAYNAKÇA

- Akşit, B. (1999) "Cumhuriyet Döneminde Türkiye Köylerindeki Dönüşümler", *75 Yılda Köylerden Şehirlere*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul
- Akşit, B. (1988), "Kırsal Dönüşüm ve Köy Araştırmaları (1960-1980)", *Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923-2000)*, ed. Ş. Pamuk and Toprak Z., Yurt Yayınları, No:18, Ankara
- Araghi Farshad (1995) Global Depeasantisation: 1945-1990, *Sociological Quarterly* Vol 36, Issue 2, p:337-359
- Behar C., Işık O., Güvenç M. Erder S. (1999) *Türkiye'nin Fırsat Penceresi TÜSIAD*,
- Boran B. (1945) *Toplumsal Yapı Araştırmaları*, Ankara Üniversitesi DTC Fakültesi Ankara
- Boratav, K. (1981) *Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm*, Birikim Yayınları, İstanbul
- Kartal F. (1995) *Spatial Impacts of Hot House Cultivation in Kumluca*, Unpublished Master Thesis, METU, Ankara
- Kazgan G. (1966) *Tarım Ekonomisi ve İktisadi Gelişme*, Sermet Matbaası İstanbul
- Kazgan G. (1988) "2000 Yılında Türk Tarımı: Biyoteknoloji ve GAP'Ne Getirebilecek?", *Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923-2000)*, ed. Ş. Pamuk and Toprak Z., Yurt Yayınları, No:18, Ankara
- Keleş R. (1990) *Kentleşme Politikası*, İmge Kitabevi, Ankara
- Kepenek, Y. (1996) *Türkiye Ekonomisi Remzi Kitabevi*, Ankara
- Keyder Ç. (1983) "Paths of Rural Transformation in Turkey" *Journal of Peasant Studies* Vol 11, p: 34-49
- Keyder Ç. (1988) "Türk Tarımında Küçük Meta Üretiminin Yerleşmesi 1946-1960", *Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923-2000)*, ed. Ş. Pamuk and Toprak Z., Yurt Yayınları, No:18, Ankara
- Kıray M. (1968) "Sosyo-Ekonomik Hayatın Değişen Düzeni: Dört Köyün Monografik Karşılaştırması" *75 Yılda Köylerde Şehirlere*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul
- Kıray M. B. (1972) "Restructuring of Agricultural Enterprises Affected by Emigration in Turkey", *Emigration and Agriculture*, C.A.O. van Nieuwenhuijze (ed) Mediterranean Social Sciences Research Council And Institute Of Social Studies, Mouton
- Kıray M., Hinderink J. (1968) "Interdependencies Between Agro-economic Development and Social Change in Çukurova, Turkey", *Journal of Development Studies*, Issue 4 p:4
- Özkan, A. (2000) *The Process of Depeasantation, A Case Study: Kızılcahamam-Çeltikçi Region*, Unpublished Master Thesis, METU, Ankara
- Shanin T, 1985 *Russia as A Developed Society*, Yale University Press, Great Britain
- Taraklı D. (1982) *Mudurnu Orman İçi Tarım İşletmelerinin Amviz ve Planlama Sonuçlarına Göre İlçe Çapında Gerekli Fiziki Yatırımlar*, Ankara
- Taraklı D. (1987) *Devegeçidi Sulaması (Güneydoğu Anadolu Projesi İçinde Bir Örnek -Bugünkü ve Planlama Durum-)* Ankara
- T. C. DİE Tarım Sayımları, (1950-1963-1980-1991)
- T. C. Başbakanlık DİE Türkiye Nüfus Sayımları (1950-1997)
- Tekeli İ. ve İkin S. (1988) "Devletçilik Dönemi Tarım Politikaları: Modernleşme Çabaları", *Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923-2000)*, ed. Ş. Pamuk and Toprak Z., Yurt Yayınları, No:18, Ankara
- Tekeli İ. (1982) *Türkiye'de Kentleşme Yazıları*, Turhan Kitabevi, Ankara
- Tekeli İ., Erder L. (1978) *Yerleşme Yapısının Uyum Süreci Olarak İç Göçler*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları Ankara